

і зараз же, на основі петиції англійських шляпошних майстрів, парламент забороняє вивіз тих шляп, як в метрополію, так рівно і інші англійські кольони. Воі ці заходи мали своєю ціллю зробити метрополію єдиним поставщиком для кольоний, і щоби кольоний зоставалися виробниками сирівців виключно для метрополіи. На кольоні Англія дивилася, як на ринки збуту, як на покупців її виробу. "Збувати велику державу / 3, єднані Штати Америки /, саркастично зауважує Адам Сміт, з єдиною метою створити націю покупців-може на перший погляд здатися пляном, що дичить тільки для нації лавашників." Збройний протест 3, єднаних Північно-Американських Штатів, проголосивших в 1783 році свою "Декларацію незалежності", проти крайностей відслуживої служби меркантилістичної політики, стався майже одночасно з науковим протестом проти меркантилізму, що виявився в знаменитій праці Адама Сміта "Про багатство народів", - про котру буде мова далі.

3. МЕРКАНТИЛІЗМ ФРАНЦІЇ чи КОЛЬБЕРТИЗМ.

Меркантилізм, обійшовши всі країни Європи, в залежності від географічного положення їх, характеру і історії народів, має крім спільних всіх же й окремі для кожної держави індивідуальні риси. Виходячи з засади, що тільки торгівля і промисловість притягують в країну золото, яке було так необхідне королям і що за продукти промисловости у всякому разі можна одержати більше золота ніж за продукти сільського господарства французький меркантилізм протегує тільки оброблячій, переважно мануфактурній промисловости і при тім за рахунок сільського господарства. Ігнорацією інтересів сільсько-господарського виробництва французький меркантилізм характеризується і одрізняється од меркантилізму англійського. З другого боку, в той час як перша, на гадку Зомбарта, принципова ідея середньвічних городів, що ніхто не може вести підприємства не одержавши дозволу, перейнята королями новоявлених держав, найшла собі найширше приложення в житті Англії і її привілеями та монополіями, ідея друга з тих-же часів, що в своєму господарстві кожен мусів керуватися вказівками влади / поперед мійської / також була прийнята королевською економічною політикою в формі регламентації промислу / *Sombart: Der Moderne Kapitalismus*. — вид III, т. I, ст. 386 / - але ця друга ідея привилася в господарчому житті Франції.

З царювання Карла IX починаються розпорядження / указ 1572 року / в дусі меркантилізму, продовжуються за Генриха IV / 1589-1593 /, котрого визначний міністр Смілі звичайно казав: "ще необхідніше для Франції обходиться без краму наших сусідів, ніж без їхньої монети". Але свого апогею меркантилістична політика Франції досягла за Людовика XIV, власне за Його знаменитого міністра фінансів Кольбера, що на протязі двадцятилітнього свого міністрування, проводячи принципи урядової еліки та освіченого абсолютизму, здійснював стрункий і раціональний плян виховання французької національної промисловости і торгівлі, хоч під загальну зневажливість народних мас зійшовши в мотилу, про те залишивши по собі незгладимий слід в історії господарського розвитку Франції. Кольбер, від імені котрого меркантилізм зветься також КОЛЬБЕРТИЗМОМ, дивився на підтримку промисловости, як на тимчасові заходи. Поміч починаючій промисловости він приривнював домилиць для недужого, що без того не міг би ходити, але як людина одужає, стане ходити і без такої підтримки.

Як багацько інших політичних діячів XVII-XVIII віків Кольбер добре розуміє, що політична могутність тісно в'язється з господарським добробутом, країни і що тіснішому національному об'єднанню

Франції може послужити поширення сфери внутрішнього обміну. Для цього вже в 1664 р. Він пробує знести ті чисельні митні застави, що являлися привілеями великих землевласників, якими одна провінція одокремлювалася од другої; завдяки труднощі піднятої справи це удається йому лише відносно п'яти провінцій, в останніх ці внутрішні митниці зносяться вже аж французькою революцією. Також значна кількість пошлин, що зтягалися за періоди та перевозку по десяти французьких ріках, були відмінені. Звертає увагу на поліпшення сухопутних шляхів. Діянгодоським каналом сполучає Середземне море з Атлантичним океаном, будуче морські порти. Оповідчає свободну торгівлю золотом та сріблом по цілій Франції; заводить єдине торговельне законодавство для всієї Франції. Це більше енергії і з більшим успіхом потратив Кольбер за-для поширення зовнішнього обміну, чому менше було перешкод, що в формі остатків старого феодального ладу звязували по руках і ногам внутрішню торгівлю. Він не малі грошей на поширення торговельної фльоти і на збільшення колоній Франції. На час смерти Кольбера Франції належали колонії: Канада, Луїзіана, весь басейн Місісіпі, значна частина Ост-Індських островів, в самій Ост-Індії-Кондіжера і Чаендернагор, Гвіана, частина побережжя північно-західної Африки; тоб-то Франція уявляла з себе одну з самих великих в той час колоніальних держав. За час міністрування засновується або переорганізується біля 13 привілейованих торговельних компаній. Безпосередні вносили колоній з іншими державами були заборонені, а компанії мали право ввозити до колоній лише французький крам і тільки на французьких кораблях.

Кольбер дбав про розвиток мануфактур, руйнуючи цехове самоврядування, піддаючи всю систему виробництва державній регламентації. Звернувши увагу на необхідність поліпшення промислової і художньої освіти французів Кольбер для керування нею 1661 році запрошує геніального художника Леонардо да Вінчі, що волів за собою притяг з Італії ще й других видатних художників і майстрів: ювеліра Бенвенуто Челіні, художника-горшечника Джероламо Роббія, художника-різчика по дереву Луго да Капрі та инш. Для розвитку французького виробництва Кольбер звідусюди притягав в країну ліпших майстрів, інженерів, навіть робітників, притягав з країн, що в промисловім смислі опередили Францію і являлися їй конкурентом. Так за високу платню були вислані майстри з Італії, власне з Венеції, що уміли робити люстра / дзеркала / і з того пішов розвиток французького дзеркального виробництва, що кінцеві кінцем зовсім забив дзеркальний промисел Венеції. Кольбер завів багаче промислових і художніх шкіл, музеїв, академії. Скінчивши французькі школи послав для удосконалення за кордон. За нього збудовані такі пам'ятники архітектури, як знаменитий версальський палац, сан-жерменський замок, луврський музей і т. д. Дбаючи про те, аби приєднати Францію до того руху, що в XV-XVI віках відомий під назвою "випродження науки і штуки", Кольбер старається розвинути художній смак населення. Гобелени і фарфорові вироби, заснованих ним королівсько-мануфактур, одмічені особливим знаком художності, якою вони славляться і до наших часів. Розпочате ще за Генріха IV заснування мануфактур в часи Кольбера значно поширюється. За його міністрування було zorganizовано біля 13 нових королівських мануфактур, а ще більше повстало приватних, що звичайно мали цілий ряд привілеїв, були вільні од цехових утисків, стояли в безпосередній залежності від уряду иноді одержуючи од нього значні субсидії. Деклунчись про розвиток мануфактур Кольбер дбає про притягнення на роботу в них навіть жінок і дітей, в мануфактурах, чого не допускалося цехами, дозволялася ночна праця, а щоби збільшити продукційність виробництва одміняються 17 святочних днів.

При організації мануфактур / як і за регламентації цехів / виявляється тенденція привязати робітника до господаря і заборонити робітникам всякі об'єднання для захисту своїх інтересів не кажучи вже про страйки: за них зачинщиків каралося шибенецею, а діяльних учасників - галлярами. Що-ж зокрема до цехів, що уявляли з себе вже виміраючу інституцію, то центральна влада мала тенденцію стати самій на місце занепадаючого цехового самоуправління. Для цього Кольбер різноманітні цехові статуту підганяв під один шаблон, заводив обов'язкову їх реєстрацію, ставив на чолі цехів особливих виборних присяжних, що мусіли доглядати за ходом виробництва, виконанням регламентів та що-рідно давати відчити про стан промислу. Але не довіряючи цій присяжній адміністрації цехів в 1670 р. він заводив інститут промислових інспекторів, що мусіли стежити за всім життям цехів, доглядати за виконанням статутів і контролювати їх звіти. Цей догляд над цехами і приватними промисловими підприємствами був з'єднаний в одночасним їх інструктуванням. Спеціальні доглядачі-інспектори повинні були научати майстрів ліпшим способом продукції та знайомити з новими винаходами, які часто відомство купувало, або переходило у чужоземних майстрів. Протегуючи приватній ініціативі Кольбер разом з тим до їхнього виробництва ставив суворі вимоги. На випадок вироб не одповідав вимогам, в перший раз такий фаорикат на 48 годин чіплявся на ганебний стовп зі стрічкою, на якій виставлялося ім'я майстра, після чого фабрика знищився чи конфіскувався; в разі повторення провини-майстра виставляли на посміщення в загальній зібранню цеха. На випадок порушення ustalених вимог в третій раз виставляли на ешафот зі взірцями нікчемного виробу вже самого майстра. Адміністративне опікування над цехами завершується після 1669 р. передачею підсудности справ по цеховому виробництву в руки лейтенантів поліції.

До Кольбера мито було в одкупі кількох приватних фірм, Кольбер передав це державному органу спеціальної митної політики, завівши єдину систему покордонних митниць. Його митний тариф 1667 року унеможливило доступ у Францію англійських та голандських сукон та полотен. Голандія у відповідь на це заборонила ввоз до себе французьких вин, горілок та фабричних виробів. Тарифна війна перешла в справжню війну Голандії з Францією, що відбулася в 1672 році в якій перемогла Голандія, примусивши Францію одмінити тариф 1667 р. До кінця життя ця невдача була для Кольбера невіддаловансь.

Всіма засобами протегуючи промисловості французький меркантилізм ігнорував сільське господарство. Доводячи до кінця боротьбу королів з феодалами, центральна влада умисне хотіла ослабити соціальний вплив дворянства і духовенства, тодішніх головних землевласників. Цілковитою забороню вивоза французького хлібу за кордон, понижувалася зсски феодалів, але разом з тим при низьких цінах на хліб в середині держави, можна було мати і дешеві робочі руки, в чому так нуждалася молода обробляча промисловість. З часів Кольбера хлібна торгівля є лише засобом щоби облегчити розвій мануфактурної промисловости. За рахунок дворянства та духовенства, підтримувався розвиток третього стану, буржуазії, котру король і Кольбер використовували для боротьби з аристократією. Дворянство і духовенство тогочасне було вільне од прямого оподаткування, що всім тягарем падало на промислові стани та на селянство. Думаючи на їх плечі покласти хоть частину податкових тягарів Кольбер завів посередні податки, - в наші часи найменш демократичні, - чим по тому часу в якійсь мірі все-ж таки діткнув і привілейованих шарів французького суспільства. Кольбертизм мав свою політику народонаселення. Зріст населення, коли молоді промисловости не були відомі ще машини і потребувалася велика кількість

робочих рук, ототожнювався зі зростом багатства країни. Через це програвалася шлюбність, а на холостяків навіть пробували вводити податки.

Перед смертю Кольбер відчував, що вся його діяльність можуть звести на нівець безталанні наступники і абсолютний король Людовик XIV про котрого він умираючи не міг більше навіть чути. Дійсно, Людовик XIV за короткий час по смерті Кольбера, з 1683 по 1715 р., розтринькує 3300 мільйонів ліврів, лишивши після себе загалом 3462 мил. ліврів боргу. В додачу до того релігійна нетерпимість приводить в 1685 році до відміни Нантського едикту, завдяки чому в Франції примушені були вивікати ліпші промислові елементи протестантської віри, яких з таким трудом притягав в країну Кольбер. Загалом в наслідок переслідувань іновірців Франція з однією едикту, по словам Левасера, втратила до 20 % свого населення. Політику розтринькування коштів, релігійної нетерпимости та посуття принципів меркантилістичної системи Кольбера продовжують в часи регенства герцога Орлеанського та в царювання Людовика XV, що ставила цілу країну над гіршою бідністю. Під що то саме добу являється зі своєю концепцією Джон Дю і обіцяє монархії збогатити Францію але не зменшенням витрат і не всебічним розвитком продукційних сил країни, а тільки особливими фінансовими комбінаціями.

Англік Джон Лоу родом з Единбургу був сином банкіра. Засуджений за двобій до в'язниці він втікає і в мандрівках по Європі не лише грою в карти набуває великі гроші, але й пильно студіює банківську справу Голландії, яка тоді зуміла свою торгівлю і свої кредитові операції розвинути до нечуваних доти розмірів, де акції Ост-Індської компанії вперше стали продаватися по мільйонному курсу. У Голландії вперше з'явилася широка спекулятивна гра на біржі іменними акціями. Джон Лоу в своїй діяльності пішов ще даліше: замість іменних він вперше впроваджує акції на пред'явника і доводить до останнього слова техніку біржову "гру на різницю". Свою грошову теорію, виложену ним в праці "Гроші та торгівля, пропозиція про постачання нації монетою", / 1705 р. /, знайшовшому признание і в Англії, судилося однак йому переводити во Франції. В регенство герцога Орлеанського двір продовжував розтринькувати гроші, а в державній скарбниці було пусто. В цю пору підвертається Лоу з об'явкою збогатити казну, двір і нарід своєю новою фінансовою системою.

Джон Лоу надавав грошам таке-ж значіння, як і меркантилісти, але замість грошей з дорогінінних металів, власне а срібла, він "пробує вигадати нову монету, дешевшу і ліпшу срібної", він спробував випустити гроші з папіру, явище нині загально відоме. Орудуючи лишень металевими грішми держава мусила сама купувати золото і срібло за свої товари, а крім того обернути в монету метали гублять свож споживчу вартість, - і те й друге е утратою для народнього господарства. Щоби чому запобігти він, як знаряддя обміну, пропонує папірові гроші. Вони-б досягли той-же цілі, що й металові, але з меншою затратою для держави. Однак е Лоу не хатає сміливости випустити папірові грошеві знаки без забезпечення. Заснований в 1694 р. Англійський банк випущені ним банкноти забезпечував золотом, якого в Франції не істнувало; Лоу шукає іншого забезпечення і спинається на всі площі державної землі. Виходячи в основної засади, що земля має постійну вартість, яку можна мобілізувати Лоу пропонує на суму, що дорівнює вартості землі, випустити кредитних білетів. В таких разі без купівлі золота і срібла виторжеться стільки капіталів, скільки в державі мається запасних поземельних цінностей, ринок став ом забезпечений знаряддям обміну, оживилась би промисловість, король легше б здолав справлятися з державними боргами.

Регентові сподобався проект, але регентство не ризикнуло перевести його від свого імені. В 1716 р. Джону Доу дозволяється відчинити в Парижі зпочатку приватний акційний банк, що в помірній кількості випускав білети та займався виключно дисконтом векселів. За перше-ж півріччя акціонери одержали 7 % дивіденду; од успіху у Доу і регента закурилися в голові. В 1717 р. білети банка стали прийматися як законне платіжне знаряддя при виплаті казенних зборів. З 1718 р. банк стає державним. Доу поширив свою діяльність з кожним днем. Засновує в колоніях, особливо в районі ріки Місісіпі, ряд підприємств, бере генеральний і тютюновий одкуп, приймає конверсію державного боргу і т.д. Його обирають членом академії наук, а в 1720 р. роблять міністром фінансів. Скоро з'ясувалося однак, що підприємства не вдалися, але для підтримки їх Джон Доу на акції все таки виплачує високий дивіденд. Завдяки останньому ціни на акції йшли до гори; в половині 1719 р. акції коштували по 1000 лівів, а в січні 1720 р. вони продавалися вже по 18.000 лів.; всі поспішали їх набувати; шаліла скажена спекуляція. Після двох років настає крах, банкрутство. Доу позбавляється посади міністра, але залишається ще директором банку. В жовтні 1720 р. вже по банковським білетам платять лише одну четверть номінальної ціни. Доу придумує ряд заходів повний обману і насильства, щоб поширити випуск акцій. Але парижський парламент бамає віддати на шибиницю людину, котра не була в силі підтримати курс акцій. Доу попереджає члени королівського дому, що в цілому приймали участь в спекуляціях, і він тікає, під прокляттям всіх, що понесли збитки, які ще вчора вінчали його героєм.... Весь епізод уявляє в себе дорогоцінний спит з обсягу кредитової справи показавши, що кредит є сила, але він мусить базуватися не на обмані та насильстві, лише на реальнім капіталі, на праці і на чесності. Гадка про випуск папірових грошей вірна, але хибною була думка про те, що, як забавлення їхнього випуску, земля має постігнути цінність. Вона, як і всі господарські блага в світі, під впливом попиту та пропозиції має не стати, а тільки мінливу цінність. Щогім, що до кількості випуску папірових грошей, помилкою було випускати їх в розмірі вартості земель, як показує досвід папіров гроші не можна безкарно пускати в сумі більшій, ніж може вмістити ринок, бо це веде до зменшення їхньої реальної вартості, робить в них солодку отруту.

Операції Доу ще більше розстроили господарство Франції. Регент, герцог Орлеанський, скоро виріває в наслідок свого розпусного життя. Зацарювавший Людовик XV, продовжуючи політику своїх коронованих попередників, від цілу країну до кризи. Війни, які він продавив були невдалими, їх використовує Англія, а 1763 р. знищити флоту і морське значіння Франції, також захопити французські колонії, в тім числі і Індію. Як Людовик XV посиптав якось мимоходом епископа Шартського як ведеться його парафіянам, то одержав відповідь, що "вони ідять траву, як барани і вирають, як мухи". Коли йому указали на бідуювання народу, то він, зайнятий виключно своїми метресами відповів княсячною фразою: "доки ми живі, монархія протримається; ніяк-ж нас хоть потоп". Зручання суспільні хмари, аби вдарив грім французької революції 1879 року.

МЕРКАНТИЛІЗМ МОСКОВЩИНИ.

До Петра I Московщина уявляла з себе країну екстенсивно-хліборобських культур з двома станами суспільства дворянства та їхніх кріпаків. Петро I, ставши царем / 1689-1725 р./ для збільшення військової могутності Московщини, для державних, головне